گەڕاندنەوەی شێخ مەحموود و شێوازی مەیدانخوازی بەریتانیا و تورک لە باشووری کوردستان ۱۹۲۲ - ۱۹۲۳

ئەحمەد باوەڕ
(زانکۆی گەرمیان - کۆلێژی پەروەردە)

(۲ - ۲)

لە تەواوی دەقی ئەم وەڵامەی ئۆزدەمیر پاشادا بۆ کۆمەڵەی نهێنی کەرکووک زۆر بەڕاشکاوییەوە پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت کە هەر گۆڕانکارییەک لە سیاسەتی تورکدا هەبێت، ئەو واتە (ئۆزدەمیر پاشا) ئاگادار کرایەوە لەو گۆڕانە، ئەوە ئەمیش ڕاستەوخۆ (دەنگ لە کۆمەڵەکە دەگێڕێتەوە)، یان سەیر دەکەی تورکەکان بەردەوام جەختیان لەسەر ئەوە کردووەتەوە. دەبێت ئەوان لە پاشەڕۆژدا میراتگری ویلایەتی مووسڵ بن و بکەوێتە ژێردەسەڵات و فەرمانڕەوایەتی تورکیای میراتگری دەوڵەتی عوسمانییەوە، هەر بۆیە ڕەخنەش لەوە دەگرێت، کە گوایە ئینگلیزەکان دەیانەوێت خۆیان دەستی بەسەردا بگرن و (مافی تورک بەسەر مووسڵەوە نەهێڵن).

دوا بەدوای ئەمانە لەدەقی وەڵامەکەیدا بۆ کۆمەڵەی نهێنی کەرکووک، ئەوەش دووپات دەکاتەوە کە گوایە شێخ مەحموود سەر بە تورکەکانەو بە گوێرەی ویست و بۆچوونی ئەوان هەڵسوکەوت دەکات، بەڵام هەندێک کەسی (خائین) بە تورک دەیانەوێت لەو ڕێڕەوەی لابەرن وەک نووسیویەتی: (شێخ مەحموودیش کە تا ئەم ڕۆژانە لەگەڵ ئێمە بووە و لە ڕاستی و دۆستایەتی بەرانبەر بە تورک دوا نەکەوتووە، هەندێ بێ نیشتمانی خەڵکی سلێمانی خەریکن تەفرەی بدەن و بیخەنە سەر بیری دوژمنایەتی لەگەڵ تورکدا)، یان دووبارە لەسەری دەڕوا و دەیگێڕێتەوە: شێخ مەحموود کەسێکی وا نییە کە لە تورکەکان هەڵبگەڕێتەوە و دڵی گۆڕیبێت وەک ئەوەی دەنووسێت: «من لەگەڵ ئەوەشدا کە بە شێخ مەحموود خۆی متمانەم هەیە، باوەڕناکەم کە بیر لە خراپە بکاتەوە، یان بەرانبەر بە ئێمە دڵی گۆڕیبێت)(٤٦). بۆ ئەمانەش ئۆزدەمیر پاشا نەک هەر جێی متمانەی کورد نەبووە و

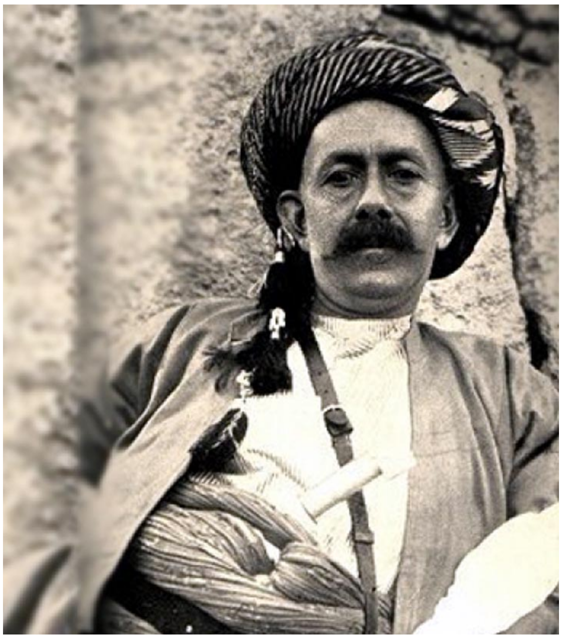

شێخ مەحموودی حەفید

هەوڵ و تەقەللاکانیشی هەرچەندە زۆریان بە(ئیجتیهاد)ی تایبەتی خۆی بەجێی هێناون و فرۆفێڵی خۆی زیاتر مەبەست بووە (بێ ئەوەی هەندێک جار سەرکردایەتی باڵای تورکەکانی لێ ئاگادار بکاتەوە)، بۆیە ئەمانە وای لێ کردوون کە لە زۆر شت بکەوێتە گومانەوە و بە ساردییەوە دەستیان بۆ ببات، لەهەمان کاتیشدا زۆرتر گەورە پیاوی سیاسی کورد و ڕابەری کوردەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستانی (ئێران)ی ئەوکاتە، کە سمایل ئاغای سمکۆ بووە، هەرچەندە کەسێکی وەک سمکۆی شکاک زیاتر لە تورک ڕقی لە ئینگلیز بووە و لەگەڵیاندا نارێک بووە، تەنانەت ئەحمەد تەقی لە یادداشتەکانی خۆیدا نووسیویەتی: جارێکیان لە سمکۆم پرسی بۆ لەگەڵ ئینگلیزەکاندا ڕێک ناکەویت وتی: (ئینگلیز درۆ دەکات و لەگەڵ کورددا نیەتی باشیان نییە، هەرچی بەڵێنێکیش بدەن هەمووی فرۆفێڵە و بۆ خەڵەتاندنە، لەبەر ئەوە بڕیارم داوە، کە بە قسەی تورک بکەم و بچمەوە سەر سنووری وڵاتی خۆم و چاوەڕێی هەلێک بکەم، بەڵکو خەسرەویشم دەست بکەوێتەوە)(٤٧).

دیارە ئەم قسەیەی سمایل ئاغای سمکۆش دوای ئەو هەڵکوتانە سەرەی بووە، کە تورکەکان کردوویانەتە سەر بارەگاکەی و بووە هۆی کوژرانی جەواهێرخانی خێزانی و به دیل گرتنی خەسرەوی کوڕی، کە لەو کاتانەدا تەمەنی لە دەوروبەری (١٠- ١٢) ساڵیدا بووە و نزیکەی دە هەزار لیرەی ئاڵتوونیشی لەلایەن تورکەکانەوە لێ زەوت کراوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئۆزدەمیر پاشا گومانی لە (سمکۆی شکاک)یش کردووە و حەق و حیسابی تایبەتی خۆی بۆ کردووە، تەنانەت لەو نامەیەشیدا کە بۆ کۆمەڵەی نهێنی کەرکووکی ناردووە، گوایە سمایل ئاغای سمکۆ هەڕەشەی لێکراوە و وتوویەتی: بەو هێزانەوە کە لە هەولێر و سلێمانی پێکەوەی دەنێم پەلاماری تورکەکانی ڕەواندز دەدەم، ئێوەش واتا ئەو سەرۆک عەشیرەتانەی کە سمکۆ نامەکانی بۆ نووسیبوون، بەخۆیان و عەشایەریانەوە بە ڕەواڵەت بۆ کۆمەکی تورکەکان و یارمەتیدانی ئەوان بچنە لای ئۆزدەمیر پاشا بۆ ڕەواندز و هەر زابت و عەسکەرێکی کە لەوێ بێ دەیانکوژین و شارەکە لە تورکەکان پاک دەکەینەوە(٤٨)، بەڵام ئێمە وای بۆ دەچین ئەگەر سمایل ئاغای سمکۆ هەوڵی واشی دابێت بۆ لەناوبردنی تورک لە ڕەواندز، بێ پرسی شێخ مەحموود شتی وای نەکردووە، چونکە هەر دوا بەدوای ئەمانە ئۆزدەمیر پاشا بەردەوام لەوە گەڕاوە کە نوێنەرێکی خۆی بنێرێتە شاری سلێمانی و بۆ لای شێخ مەحموود بۆ مەسەلەی دابەشکردنی کاروباری ئیداری و هاوکاری کردنیان لەگەڵ یەکتر، وەک ئەوەی لە کاتی ناردنی ئەو نوێنەرانەی خۆی کە پێکهاتبوون لە هەر یەک لە: فەوزی بەگی یوزباشی و ڕەمزی بەگی قائیمقام و ئەحمەد تەقی ئەفەندی هاتنە شاری سلێمانی و لەگەڵ شێخ مەحموددا نامە و بۆچوونەکانی ئۆزدەمیر پاشایان بۆ ڕوون کردەوە، ئەگینا پاش ئەوە بۆ ئۆزدەمیر پاشا جەخت لەسەر ئەوەش دەکاتەوە، ئەگەر هاتو شێخ مەحموود لەسەر فەرمانەکانمان ڕێک نەکەوت و بەگوێمانی نەکرد، ئەوە ئێمەش لە شێخ مەحموود و سلێمانی جیا دەبینەوە، واتە جێبەجێ نابێت. ئەوە ئەندامانی کۆمەڵەی کەرکووک ئاگادار دەکەینەوە و ئەوەشیان بۆ ڕوون دەکاتەوە تا سمکۆی شکاک لە سلێمانی و دەوروبەری سلێمانیدا بێت، هیچ شتێک سەرناگرێت و جێبەجێ نابێت، هەر بۆیە داوا لە ئەندامانی کۆمەڵەی کەرکووک دەکات و دەڵێت ئێوە: (هەوڵی دوورخستنەوەی سمکۆ بدەن لە سلێمانی و بەهەر جۆرێک دەبێت وا بکەن کە شێخ مەحموود بەڵکو لە هەرێمی پشدەریش نەحەوێتەوە.جگە لەمە پێویستە کە

کۆمەڵە تەنانەت هات و سمکۆش دوورخرایەوە تا فەوزی بەگ لە سلێمانی دەگەڕێتەوە و لە ئەنجامی گفتوگۆکە ئاگادارتان دەکات، بەرانبەر بە تەشکیلاتەکەی شێخ مەحموود بە (ئێ)، یان (نەء) وەڵام نەدەنەوە و نەچنە ژێر هیچ بەڵێنێکەوە)(٤٩)، واتە بە پێی ئەم بۆچوون و فرۆفێڵە بەردەوامەی ئۆزدەمیر پاشا بێت، کۆمەڵەی تورکی کەرکووک بێ ئەوان ویستوویانە لە ڕێگای وتووێژکردنەوە وا لە شێخ مەحموود بکەن کە سمکۆی شکاک لەو کاتەدا دەربکات، کە پەنای هێنابووە بەر باشووری کوردستان تا نێوانیان تێک بدات، ئەگینا بۆ بەڕاشکاوییەوە بڵێت: کە سمکۆش دوورخرایەوە ئێوە تا فەوزی بەگی یوزباشی کە یەکێک بووە لە ئەندامانی وەفدی وتووێژ لەگەڵ شێخ مەحموود نەگەڕێتەوە لاتان (نەچنە ژێر هیچ بەڵێنێکەوە). دیارە هەموو ئەمانەش ئەوەمان بۆ دەسەلمێنن کە هەردوو داگیرکەری تورکی و بەریتانیش لەسەر ئەوە ڕاهاتبوون و سیاسەتی خۆیان پەیڕەو دەکرد، کە بە سیاسەتی (فرق تسد)، واتە (پەرت کە و زاڵ بە) ناسراوە، وەک چۆن زۆربەی زۆری وڵاتانی کۆلۆنیالی بەکاریان دەهێناو کردبوویانە چەکێکی کاریگەریان بۆ نانەوەی ئاژاوە و شەڕی تایەفەگەری و خێڵەکایەتی لە هەموو جێگاکاندا و دەست خستنە ناو کاروباری وڵاتانەوە بێ ئەوەی بیر لەوە بکەنەوە کە هەموو نەتەوە و وڵاتێک پێویستی بە سەربەخۆیی و ئازادی کیان و دەسەڵات هەیە، یان دەبێت بۆچی دوژمنێکی وەک ئۆزدەمیر پاشای بە ڕەگەز چەرکەسی (شرکس) میسری، بە ڕادەیەک لە کوردی خوێندبێ و هاوکات سەدان سەربازی سەر بە ڕەگەزەکانی تری غەیری تورکی خستبێتە دوای خۆی و بەردەوام: لەوە گەڕابێت ئاژاوە بخاتە نێوان ئەو نەتەوانەی کە سەدان ساڵ بوو لەو هەرێمانەدا وەک برا دەژیان و هیچ مەترسی و دووبەرەکایەتییەکیان لە نێواندا نەبووە.

وەک دەردەکەوێت ئۆزدەمیر پاشا هەر لە سەرەتای هاتنییەوە کۆمەڵێک سەربازی جەزائیری خستبووە دوای خۆی و هێنابوونییە ڕەواندز و باشووری کوردستان، سەرەڕای ئەوە خەڵکێکی تریش لە دانیشتوانی ناوچەکە و دەوروبەری بوون بە پاڵپشت و داکۆکیکەری ئەو، تەنانەت (ئەو چەند عەسکەرەشی کە لەگەڵی بوون بەشی زۆریان تورک نەبوون، بەڵکو هەندێ نەفەر بوون لە عەرەبەکانی جەزائیر، ئەمانەش بەبیری ژیان و بەجۆرێکی تایبەتی شوێن ئۆزدەمیر کەوتبوون و پێوەندییان بە تورکیا و بەکوردستانەوە نەبوو و لە ورگی خۆیان بەو لاوە شوێنی هیچ مەبەستێک نەکەوتبوون)(٥٠).

لەکاتێکدا کە چەند سەربازێکی جەزائیری لەوانە لە ڕیزەکانی سوپای ئۆزدەمیر پاشا هەڵدێن و دەیانەوێت بچنە شاری ئاکرێ بۆ لای ئینگلیزەکان، ئۆزدەمیر پاشا هێز و سەربازێکی زۆریان بەدوادا دەنێرێت و چەند کەسێکیان لێ دەستگیر دەکاتەوە، دوان لەوانەش کە سەر بە ئینگلیزەکان دەبن، کاتێک دەیانهێننە ڕەواندز و بڕیاری ئەوەیان لەسەر دەدا و(هەندێکیشیان لە ڕەواندز لێ هەڵئەواسێ و دەیانخنکێنێت)(٥١)، هەر ئەمەش وا لە ڕیزەکانی سوپای ئۆزدەمیر پاشا دەکات، کەلێنی تێ بکەوێت و یەکسەر داوای هێزی تر بکات بۆ پاڵپشتی کردنی ئەو هێزە سەربازییەی کە لە ڕەواندز و دەوروبەری هەیبووە. وەک لە دەقی نامەکەشیدا، کە بۆ بەرەی جەزیرەی ڕەوانە دەکات کە گوایە (مەسەلەی ڕاکردنی سەربازە جەزائیرییەکان ئێمەی خستە وەستانێکی گرنگەوە)، پاشان ئەوەیان بۆ ڕوون دەکاتەوە، کە کەسانی وەک بابەکری سەلیم ئاغای پشدەر (١٨٧٥-١٨٩٣)(٥٢). و شێخ محەمەد ئاغای باڵەک و (هەندێک لە پیاوەکانی سمکۆی شکاکیش بەربەرەکانێیان لەگەڵ دەکەن و بۆ سەرکەوتنی ئینگلیزەکان هەوڵ دەدەن)(٥٣).

وەک چۆن هەموو هێز و دەسەڵاتێک، کە بگاتە ڕادەی بێ هێزی و لاوازی لەڕووی دەسەڵاتەوە هەڕەشەی زیاتر دەکات و بەتەماحی زیاترەوە دەیەوێت، پەلاماری زیاتر بدات. لێرەشدا، کە ئۆزدەمیر پاشا لە ئەوپەڕی کەنارگیری و لاوازی دەسەڵاتیدا بوو لە کوردستاندا، کەچی لەو لاشەوە هەڕەشەی ئەوەی دەکرد، کە دەست بەسەر شارەکانی ئاکرێ، ئامێدی، دهۆک، زاخۆ، ڕانیە و تەنانەت شاری سلێمانی و کفریشدا بگرێت، یان جاری وابووە وا پێی داگرتووە، کە دەسەڵاتی بگاتە عەرەبەکانی باقووبە و دەوروبەری چیای حەمرین و هەر هەموویان بەموڵکی تورک و سەر بە ویلایەتی مووسڵ زانیوە. وەک چۆن بۆ سەرکردەکانی تورکی نووسیوە و بە خۆیدا هەڵ دەڵێت کە گوایە ئەو نیازی وابووە و بەڕاشکاوییەوە وتوویەتی: (ئەمەوێت ئاژاوە بگەیەنمە هەرێمی دیالە و

بەو جۆرە عەشیرەتەکانی عەرەب کە بە دۆستی تورک ناسراون و تێکەڵ بە شۆڕشگێڕەکانی کورد بکەم و ناوچەی هێزی خۆم بگوێزمەوە قەڵای دوین لە بابا جیجک)(٥٤).

بەڵام وەکتر ئەحمەد تەقی کە خۆیشی یەکێک بووە لەوانەی کە ماوەیەک وەک پێشتریش ئاماژەی بۆ کرا: لەگەڵ هێزەکەی تورکدا بووە و دەنووسێت: هێزەکانی ئۆزدەمیر پاشا لە سەرەتاوە جگە لەوەی ڕەگەزی تربان لەگەڵدا بووە، لەگەڵ ئەوانەشدا: (کوردی کەرکووک و هەولێر بوون نێررایە ڕەواندز و بوو بە قوماندارى هەموو هێزەکەی ئەوێ)(٥٥)، بەڵام لێرەدا پێویستە شتێک بوترێت ئەویش وامان بۆ دەردەخات، کە ئەم کوردانەی بوونەتە هاوپەیمانی تورکەکان و لە گەڵیاندا و لە ڕیزی هێزی سەربازییاندا، خزمەتیان بەوان کردووە. ناکرێت هەر هەموویان بە دەست و پێوەندی تورک باسیان لێوە بکرێت، یان تورکەکان هەڵیخەڵەتاندبن، بەڵکو زۆر لەمانە لە داخی ئینگلیزەکان و سیاسەتی ئەوان پاش ڕووخانی حوکمداریەتی یەکەمی شێخ مەحموود لە باشووری کوردستانەوە چوونەتە ئەوێ و پشتگیرییان لێ کردوون، باشترین بەڵگەش بۆ ئەمە لەوەدا دەردەکەوێت کاتێک کە تورکەکان دەستیان کردووە بەوەی لە کوردستاندا دەست بە داگیرکاری و فراوانخوازی خۆیان بکەن و زۆر شوێن و ناوچەی جۆر بە جۆریان خستووەتە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوە. لەم بارەیەوە ئەحمەد تەقی دەنووسێت: دانیشتوانی شارێکی وەک کۆیە خۆیان داوایان کرد شارەکەیان بکەوێتە دەست تورکەکانەوە، یان پاش داگیرکردنی ڕانیە و چوونیان بۆ دەوروبەری شاری کۆیە دەنووسێت: پاش دوو ڕۆژ لە کۆیەوە وەفدێک هات بۆ لامان بە زۆر مەفرەزەیەکی چل عەسکەری تورکیان پێ ناردینە ئەوێ، بەڵام هەرکە ئینگلیزەکان کۆیەیان بۆردومان کرد، ئەهالییەکەی پەشیمان بوونەوە لەوەی کە ئەو مەفرەزەیان بردە ئەوێ(٥٦). لەلایەکی ترەوە دەبینین خەڵکی سلێمانی ئەوەیان پێ خۆش بووە (دوور نییە ئەمانە دەستی تورکخوازەکانیان تێدا بوو بێت أ- ب نووسەر)، بەڵام تورکەکان لەتاو بەرفراوانبوونی بەرەکان و نەتوانینی بەرگریکردنیان ئەوەیان نەکردووە، چونکە لەم کاتەوە توانایی سەربازی ئینگلیزەکان گەلێک لاوازبووە لە کوردستاندا و لە هەمان کاتیشدا هێزێکی میللی زۆریش بە ڕێبەرایەتی سەرۆک هۆز و خێڵە کوردەکان پشتگیری تەواوی تورکەکان بوون وەک دەنووسێت: (هەر لە بارزانەوە تا سنووری ماوەت شەڕ بووە)(٥٧).

دەبێت لێرەوە پیاو قسەیەکیش بۆ کفندز بکات، واتە ئەگەر بە زۆری ئەو گوشارەی تورکەکان و یاخیبوونی زۆر لە عەشایەری کورد نەبوایە بەو زوانە و لەو دەمانەدا ئینگلیز هەوڵی گەڕانەوەی شێخ مەحموودی نەدەدا، کە بگەڕێتەوە کوردستان و شاری سلێمانی، چونکە کەسایەتییە ئینگلیزەکان بە گاڵتە نەیانوتووە: (تا شێخ مەحموود لە کوردستاندا بێت، ئاژاوە هەر دەمێنێت). لەمە بەدواوە ئینگلیزەکان بە جۆرێک سەریان لێ شێوا بوو شاری سلێمانییان چۆڵ کردووە و لە هەمان کاتیشدا داهات و چەک و تەقەمەنییەکی زۆریان هەڵڕشتووە بۆ ئەوەی کەسێکی وا بتوانێت کاروباری شارەکەیان بۆ بە ڕێوە ببات، کە بتوانن لە ئایندە و پاشەڕۆژدا، جارێکی تر دەستی بەسەردا بگرنەوە بۆیە: پیاوە ئینگلیزەکانی دانیشتووی شاری سلێمانی بۆ ڕزگاری خۆیان لە ترسی بۆمبابارانکردن هاتنە لای شێخ قادر حەفید (١٨٩٥-١٩٥٠)(٥٨)ی برای شێخ مەحموود، هەروەها سندووقێکی پڕ لە پڕی (٣٠٠٠٠) ڕووپیە و لیرەی ئیسترلینییان دایە جگە لە ئەسباب و چەک و ئەسلیحەی شەڕی (٥٠٠) تفەنگی ئینگلیزی و (٥٠٠) تفەنگی تورکیان تەسلیم کرد کە نەزم و ئەمری شار بەدەستەوە بگرێت(٥٩).

ئەم ڕاوەدوونانەی ئینگلیز، وا مەترسی خستبووە دڵیانەوە، زۆر جار گومانیان لەوە دەکرد وەک ژەنەڕاڵ فرێزەر وای بۆ دەچوو: (کورد و تورکەکان لەلای دۆڵی زێی گەورەوە هێرش بۆ سەر مەڵبەندی ئاکرێ و هەولێر بەرن). لەو لاشەوە کەسایەتییەکی وەک مێجەر نوئێل کە لەگەڵ شێخ مەحموودی حەفیددا هاتبووە شاری سلێمانی و دوایی هەرخۆشی شارەزاییەکی گەورە و بەرفراوانی لە بارودۆخی کوردستان و کورددا هەبوو، بەردەوام لەوە دەگەڕا کە کوردەکان بکات بە گژ تورکەکاندا و لەو ڕێگایەوە تۆڵەی خۆیان بکەنەوە، بۆ ئەم مەبەستەش وەک کریس کۆچێرا نووسیویەتی: (مێجەر نۆئێلی بەڕێوەبەری کاروباری ئینگلیز نەخشەی ئەوە بوو کە شێخ مەحموود و سمکۆی شکاک و سەید تەهای نەهرێ (١٨٩٢-

١٩٣٦)(٦٠) دژی تورکان بکاتە یەک و هانیان بدات)، کەچی لەمەیاندا سمایل ئاغای سمکۆ نەیویستووە، ئەو ویستەی ئینگلیز بهێنێتەدی، وەک لەسەری ڕۆیشتووە و وتوویەتی کەچی: (سەید تەهای نەهریٚ لەگەڵ ئینگلیزەکاندا هاوکاری خۆی دەربڕیوە و لە ناوەڕاستی مانگی تشرینی دووەمی (١٩٢٢)دا، بەخۆی و بە (١٥٠) چەکداری کوردەوە لەگەڵ سەربازەکانی ئێراق ڕێککەوت و هەڵوێستی ئەوەبوو، کە ئەفسەری تورکەکان، کە ئۆزدەمیر پاشا بوو لە شاری ڕەواندز بکاتە دەرەوە)(٦١). لێرەش بەدواوە شێخ مەحموود کەوتە ئەوەی لەگەڵ تورکەکان هاوکاری بکات، کەوتە وتووێژ و ئەوەشی ڕاگەیاند، کە دەیەوێت بۆ هێزی تورک فیداکاری بکات. کریس کۆچێراش وای بۆ دەچێت، ئەم هەڵوێستەی شێخ مەحمود بۆ ئەوەبووە کە زیاتر ناکۆکی نێوان ئینگلیز و تورکەکان زیاد بکات و خۆشیان گەیشتوونەتە ئەو قەناعەتەی یەکێکی وەک عەلی شەفیق، واتە ئۆزدەمیر پاشا بەخۆی ئەوە ڕابگەیەنێت و بڵێت: (ئێمە چ کارێکمان بەم شێخە نییە زۆر فێڵبازە)(٦٢).

سەیر لەوەدایە کەسێکی وەک ئۆزدەمیر پاشا پێش ئەوەی شێخ مەحمود بۆ جاری دووەم بگەڕێتەوە شاری سلێمانی و هەواڵی پێکهێنانی حکوومەت و مەملەکەتی کوردستان بڵاوبکاتەوە، زانیویەتی ئینگلیزەکان بە ناچارییەوە و لە ژێر گوشار و بێ دەسەڵاتییەکی بێ ئەندازەدا، شێخ مەحموود دەگەڕێننەوە باشووری کوردستان، بە تایبەتی شاری سلێمانی و بۆ جارێکی دی حوکمداریەتی پێ دەسپێرنەوە، هەر بۆیە زۆر جار کەوتوونەتە نامە گۆڕینەوە، لەگەڵ ئەو ئەنجوومەنە میللییەی کە پاش ڕووخانی یەکەم حوکمداریەتی شێخ مەحموود هاتەکایەوە، بەڕێوەبردنی کاروباری شاری سلێمانی بەتایبەتی لەگەڵ شێخ قادر حەفیدی برای شێخ مەحموودا، کە سەرۆکی ئەو ئەنجوومەنە بووە و بۆی دەنووسێت: (ئەبێ باش بزانین کە بستێ جێ لەو خاکانەی کە لە (میساقی میللی)ماندا، دانراوە لە ژێر چنگی بێگانەدا نابێت بمێنێتەوە، ئینجا من بۆ ئەوە هاتمە کوردستان کە ئەم حەقیقەتە لە برا خۆشەویستەکانی سەر بە ئێمەو هاوپەیمانەکانمان تێ بگەیەنم، تا کوردەکانی برای دین و دۆستی دێرینمان نەبنە قوربانی سیاسەتی ئینگلیزە خائینەکان و بەهاندانی ئەوان کۆسپ و تەگەرە نەهێننە ڕێگامانەوە)(٦٣). شان بەشانی ئەوانەش ئۆزدەمیر پاشا زۆر خۆشحاڵی خۆی بەوە دەردەبڕێت، کە شێخ مەحموود بگەڕێتەوە کوردستان و دەنووسێت: (ئەویش لە بیری ئینگلیزە (مەلعون)ـەکان لە مەبەستیان بەرانبەر بە سیاسەتی ئەم حکوومەتە (مەلعوون)ـە ئازایانە ڕاست بووەوە و غەزای لەگەڵ کردن. بەڵێ لە ئەنجامدا بە دیل گیراو تووشی دەردی گران و سەغڵەتی بوو، بەڵام ناوی بەرز و بەڕێزی لەدڵی عالەمی ئیسلامیدا مایەوە. لەبەر ئەوە ئێمە بە ڕزگاربوونی لە دیلی گەلێک دڵشادین و زۆرمان پێ خۆشە، کە ئەو بگەڕێتەوە سلێمانی و ببێتەوە بە سەرۆکی حکوومەتی ئەم ناوچەیە، بەڵام نەک وا بزانێت، کە بەخشندەیی ئەم سەرۆکییەی ئینگلیزە و سەر لەئاستی ئەواندا بچەمێنێتەوە)(٦٤)، بەڵام لەلایەکی تریشەوە ئۆزدەمیر پاشا وا سەری لێ تێکچووە، کە چۆن درێژە بە دەسەڵات و فراوانخوازی خۆی بدات، بە تایبەتی لەو کاتانەی کە دەیەوێت دەست بەسەر شاری «ئاکرێ»دا بگرێت و هێزەکانیشی بە قەناعەتی خۆی، توانایی ئەنجامدانی کارێکی لەو بابەتەیان نییە و سوور دەزانێت ئەو کارانەی بەو شێوەیە بۆ ناڕواتە سەر، بۆیە زۆر بە نەهامەتییەوە دەیگێڕێتەوە: (بەم مستە عەسکەرەوە، کە هەمە چۆن بجووڵێمەوە نازانم؟ بەراستی سەرم لێ شێواوە و ڕوو بۆ کام لابەرم؟ بەتایبەتی لەوە زۆر مەترسیم هەیە، کە کوردەکان بە هۆی چەند کەسێکی (خاوەن تەماع و خائینەوە) کە بۆی دەگەڕێت لەم بێ هێزییەمان بکەونە هیواو لە ماوەیەکی کەمدا لەم ناوەدا بیری کوردایەتی و سەربەخۆبی کوردستان، دووبارە دەست پێ بکات و بژێتەوە)(٦٥).

جا نازانم ئەم بۆچوون و لێکدانەوانەی ئۆزدەمیر پاشا چەندیان بە چەند بووە، بۆ ئەو ڕۆژگارە و لەلایەکی ترەوە بە ڕوونی وتوویەتی: (ئەم شێخەمان ناوێت بە فڕوفێڵە)، هەروەها لەلایەکی تریشەوە وتوویەتی: (ئێمە خۆشحاڵین بە هاتنەوە و گەڕانەوەی شێخ مەحموود بۆ شاری سلێمانی و دەسەڵات گرتنە دەستی. لێرەشدا زۆر لە کەسایەتییە کوردەکان بە (خائن) لە قەڵەم دەدا. بە تایبەتی ئەوانەی، کە بۆ سەربەخۆیی کوردستان و مافی نەتەوایەتی گەلی کورد تێ دەکۆشن و دەیانەوێت دووبارە

ولاتی کوردستان بژێیننەوە. ئەگەر بە وردی لێکی بدەینەوە، ئەوە ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە ولاتان هەر لەسەرەتاوە لەوە گەڕاون بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان بهێیننە دی و دوای ئەوەش بە ئارەزووی خۆیان و چۆنیان بۆ بکرێت: هەڵدەنە گیانی کورد و قەڵەمڕەوی کوردی، وەک ئەوانەی کە بە هەوا و هەوەسی خۆیان کردیان و کەسایەتییەکی گەورەی وەک شێخ مەحموودیان بە خائین و گێرەشێوێن و تێکدەر لە قەڵەم داوە، سەرەڕای هەموو ئەوانەش گەلی کورد لەو ماوەیەدا لە بارودۆخێکی هاوسەنگ و پێگەیشتنی کۆمەڵایەتی و پێشکەوتنێکی ئەوتۆدا نەبووە تا بتوانێت بە وریایی و ژیربییەوە ڕوو بەڕووی ڕووداو و مەسەلە چارەنووسسازەکان بێتەوە، ئەمەش خۆی لە خۆیدا سەربارێکی تری نەهامەتییەکانی میللەتەکەمان بووە، جا توخوا ئەگەر تورک و ئینگلیزێک بەو هەموو تەڵەکەی سیاسی و فڕوفێڵەیانەوە، بەو هەموو هێز و جبەخانەیانەوە، بەو هەموو بەڵێنە سیحراویانەیانەوە، چۆن نەتوانن گەلی کورد و کەسایەتییەکی وەک شێخ مەحموود لە خشتەبەرن و ڕێگە و پێگە و فڕوفێڵی سیاسی خۆیانی لێ بکەن و هاوکات هەریەکەشیان بە جۆرێک وەعد و بەڵێنی: ئەوەی بدەنێ لە پاشەڕۆژدا سەربەخۆیی بە کورد دەدرێ و مافی کەسایەتی کورد و هەموو داواکارییەکانی دەپارێزرێت. جا نازانم پیاو چی بکات لەدڵ پاکی و ڕاستگۆیی و نییەت پاکی کەسایەتییەکی وەک شێخ مەحموود، کە بە ڕاشکاوییەوە بە تورکەکانی کەمالی بڵێت: (من موسڵمانم و خادیم و عەبدی دەوڵەتی عوسمانیم ئەو جەور و حەقارەتەی ئینگلیز بەمنی کردووە قەت لە بیرم ناچێتەوە، من لەکاتێکدا چووم بەگژ ئینگلیزدا کە زۆربەی هێزەکانیان لە ئێراقدا بوو، بەڵام عەشایەری کورد، کە پێشتر سەرپاکیان سوێندخۆری من بوون و شەڕیان بۆ کردم، دوایی لێم تەکینەوە و لەمەیداندا بەتاقی تەنیا مامەوە، بوون بە هۆی ئەوەی کە ساڵەهای ساڵ لە ولاتی بێگانەدا دەردی دیلی بچێژم)(٦٦).

ئەو وتانەی سەرەوە هەر هەمووی دڵپاکی و نییەت پاکی شێخ مەحموودن بەرانبەر بە تورکەکان، کەچی لەو لاشەوە دەیان جار گوڵی سیاسی لێ کراوە و هاوکات لەگەڵ ئەوەشدا دەست و پێوەند و خزمەکانی خۆیشی دەیان هەڵەی تریان پێ کردووە و بێ ڕەحمانە لە خشتەیان بردووە. هەر تەنیا لەبەر ئەوەی شێخانی بەرزنجە و مەلیک مەحموود بۆ سەر یەک بنەچەی بنەماڵەیی و خێڵەکایەتی دەگەڕانەوە، پاشان شێخ مەحموود زۆر بەوردی و بێ گرێوگۆڵ، بۆچوونەکانی خۆی دەڵێتەوە بەوەی کەسایەتییەکی وەک: فەوزی بەگی یوزباشی کە نوێنەری تورکەکان بووە. لەکاتی وتووێژەکانی نێوان تورک و شێخ مەحموددا. داوای ئەوەش لە فەوزی بەگی یوزباشی دەکات کە هەر قسە و ڕاوبۆچونێک کە دەریدەبڕێت: تکام وایە: (بە بێ کەم و زیاد بۆم بگەیەنن بە ئۆزدەمیر و گەورەکانی تر)، هەروەها ئەوەش بە فەوزی بەگ دەڵێت: (ئینگلیزەکان، کەرکووک و هەولێر و تا ئاکرێ و هەموو ئەو جێگایانەی کە لە ویلایەتی موسڵدایە و کورد زمانن ئەیخەنە سەر کوردستان بەو مەرجەی منیش داوای ڕەواندزتان لێ بکەم و یان لە خۆتانەوە بۆم چۆڵ بکەن)(٦٧).

لێرە بەدواوە زۆر بە ڕوونی و ئاشکراییەوە مەبەست و بۆچوونەکانی شێخ مەحموود بۆ تورکە کەمالییەکان دەردەکەون و ئەوەشیان بۆ باس دەکات کە ئەم هەموو بەڵێن و پەیمانانەی ئینگلیز درۆن و(بۆ تەفرەدانی ئێمە و بۆ ئەوەیە کە دوژمنایەتی بخەنە نێوان کورد و تورکەوە و بمانکەن بەگژ یەکتردا)(٦٨)، بەڵام وەک پێشتریش ئاماژەی بۆ کرا: بەمانەدا وامان بۆ دەردەکەوێت کە زۆر بۆچوون و داواکاری شێخ مەحموود خەیاڵی بوون و کەسایەتییەکی ژیر نەبووە و لە ژیانی سیاسیدا کەم ئەزموون و کەم تەجروبە بووە، هەر بۆیەش کەسایەتییەکی وەک ڕەفیق حیلمی، کە یەکێک بووە لە کەسایەتییە زۆر نزیک و سیاسییەکانی ڕۆژگاری شێخ مەحموود، لە نزیکیشەوە ڕوانیویەتییە گۆڕانکارییەکانی سەردەمی مەلیک مەحموود و دەوروبەری، ڕۆژ بە ڕۆژ بەوردی و ژیربییەوە ڕووداوەکانی یادداشت کردووە و بەڕاشکاوییەوە ڕەخنەی لێ دەگرێت و دەنووسێت: (شێخ مەحموود وا دەرئەکەوت بیرێکی ژیرانە و تایبەتی نەبوو، هەر ڕۆژە لەسەر بیروباوەڕێک، ئەڕۆیشت بە ڕێوە، ئەگینا لە وەختێکدا کە مەسەلەی کوردستان لە هەموو شتێک تووشی بەرهەڵستی تورکەکان، بەتایبەتی تورکە کەمالییەکان ئەبوو، تەنیا ئەوانیش بوون لە ڕێی ئامانجی میللی کوردا ئەوەستان و هەوڵی ئەوەیان ئەدا قەلاچۆی

کورد بکەن. شێخ مەحموود لە ژێرەوە دەستی ئەخستە دەستیان و لە گەڵیاندا ڕێک ئەکەوت و لەو لای تریشەوە بە ناوی (سەرۆکی ئەنجوومەنی میللی) و دوای ئەوەش بە ناوی (حوکمداری کوردستان)ەوە، دانەئەمرکایەوە و ناوی (مەلیکی کوردستان)ی لە خۆی ئەنا)(٦٩)، واتە بەگوێرەی ئەم بۆ چوونانەی مامۆستا ڕەفیق حیلمی و ڕووناکبیرانی تری کورد بێت، شێخ مەحموود هێندە دوای شۆرەت و ناوبانگی کەوتووە، هێندە بە تەمای ئەوە نەبووە کە خۆی بەلایەکدا ساغ بکاتەوە و دۆست و دوژمنی خۆی بناسێت و لێکدییان جودا بکاتەوە، هەرجارەش ناوێکی بۆ خۆی هەڵبژاردووە، لەکاتی حوکمداریشیدا بۆ جاری دووەم: ئینگلیزەکان بە بۆچوونی مامۆستا ڕەفیق حیلمی: (مێجەر نوئێلیان بەدیار شێخ مەحموودەوە دانابوو نەیان ئەویست تورکەکان لە ڕەواندز بکاتە دەرەوە)(٧٠).

وەک دەشبینی لە شارێکی وەک سلێمانی ئەو کاتەدا تەنیا چەند قوتابخانەیەک هەبوون بۆ خوێندن بەزۆری بە ناوی شێخ مەحموود و براو کوڕەکانییەوە بوون لەوانە: (قوتابخانەی ناوەندی مەحموودی)، (قوتابخانەی سەرەتایی قادری)، (قوتابخانەی سەرەتایی ڕەئووفی) و (قوتابخانەی سەرەتایی لەتیفی)(٧١). بەمانەشدا وا دەردەکەوێت، کە ئینگلیز و تورکەکان: کورد و مافی نەتەوایەتی گەلی کوردیان وەک ئامێرێک بەدەستەوە بووە بۆ خزمەتکردنی سیاسەت و هاوسەنگی هێزەکانیان لە ناوچەکەدا، دواییش هەر خۆیان لە ڕێگای چەندان ڕێککەوتنامەوە، کە دەستی وڵاتانی کۆلۆنیالی تێدا بووە، هەردوو وڵاتی ئێراق و تورکیایان ڕێکخست و هەموو بەڵگەنامە و شەرعیەتێکی کوردیشیان خستە سەر ڕەفەی لە بیرکردن. وەک ئەوەی لە دەوروبەری مانگی: کانوونی دووەمی (١٩٢٣)دا، هێزێکی هاوبەشی، هەردوو حکوومەتی ئێراق و بەریتانیا بەرەو ناوچەکانی مووسڵ بوونەوە و هاوکات لە (٣ی مارتی ١٩٢٣)یشدا بە فڕۆکە کەوتنە بۆردومانکردنی شاری سلێمانی، بەتایبەتی بۆ سەر گوندەکانی هۆزی شێخ بزێنی بەناوبانگ کە هاوپەیمانی ئۆزدەمیر پاشابوون (٧٢). شێخ مەحموودیش بە ناچارییەوە بۆ جارێکی تر پەنای بردەوە بەر شاخەکان و هەر لەم کاتەشدا فەرمانڕەوایانی بەریتانیا دەستیان بەسەر جانتایەکی پۆستەدا گرتووە کە لە ڕەواندزەوە بۆ (جەزیرەی ئیبن عومەر)ی کوردستانی تورکیا نێرراوە، بە جۆرێک نووسراوێکی شێخ مەحموودی تیدا بووە کە بۆ ئۆزدەمیری ناردبوو، تێیدا شێخ مەحموود بەڵێنی خۆی بۆ تورکەکان دووپات کردووەتەوە بەوەی کە بە هاوکاری کەسایەتی ناسراوی شاری کەرکووک سەید ئەحمەدی خانەقا (١٨٦٧- ١٩٥٢)(٧٣) و نازم بەگی نەفتچی زادە، هێرش دەکەنە سەر کەرکووک و کفری و کۆیە، هەرکە فەرمانڕەوایانی بەریتانیاش لە سەرچاوەی ترەوە زانیبوویان، کە سەید ئەحمەدی خانەقا لە (٦ی مارتی ١٩٢٣)دا بۆ ئەو مەبەستە چەکی کڕیوە، دەکەونە ئەوەی کە بەپێی پلانێکی نەخشە بۆ داڕێژراو دەیگرن و دوای ناردنی بۆ بەغدا، لەوێشەوە دووری دەخەنەوە بۆ شاری بەسرەی باشووری ئێراق، بەڵام دوا بەدوای گرتن و دوورخستنەوەی سەید ئەحمەدی خانەقا، کۆمەڵێک لەوانەی کە گومان لە خۆیان دەکەن لە شاری کەرکوک هەڵدێن، یەکێک لەوانەش نازم بەگی نەفتچی زادە بووە، کە توانیویەتی خۆی بگەیەنێتە وڵاتی تورکیا(٧٤).

تەنانەت ئیدمۆندس کاتێک باس لەدرێژەی ئەم بارودۆخە دەکات و دەنووسێت: لەم هەڵا و بگرەیەدا شانسێکی سەیر ڕووی لە ئێمە کرد، ئەویش بەدەستهێنانی ڕاپۆرتێکی دوورودرێژ بوو بە پاشکۆیەکی زۆرەوە، کە لە نزیک مووسڵ بەدەستمان گەیشت، ڕاپۆرتەکە لە ئۆزدەمیرەوە بۆ ژەنراڵێکی تورکی فەرماندەی ناوچەی جەزیرە نووسرابوو. ڕاپۆرتەکە تەنیا باسی هێرشکردنی بۆ سەر کەرکووک و کۆیە نەدەکرد، بەڵکو ڕادەی نزیکایەتی شێخ مەحموودی لەگەڵ تورکەکاندا پیشان دەدا، پلانی ئۆزدەمیر پاشا ئەوەبوو کە بە هێرشکردن بۆ سەر هەولێر عەمەلیاتەکە تەواو بکات. بۆ ئەنجامی ئەو مەبەستەش ویستوویەتی هێزەکانی بە ناو خاکی ئێراندا بگوێزێتەوە، تەنانەت بۆ بەهێزکردنی هێزەکانی لە عەشایەری ئێران شەڕکەر وەربگرێ و بۆ ئەو مەبەستەش پێوەندی بە دوو فەرماندەی سوپای ئێران لەوبەری سنوور کردبوو(٧٥). دوابەدوای ئەوەش بەڵگەنامەکانی بەریتانیا وای ڕادەگەیەنن، کە گوایە ئەوان، بۆیە لە ڕێگای هێزی ئاسمانییانەوە لە هێزەکانی شێخ مەحموودیان داوە، بۆ ئەوەی هەموو جۆرە پێوەندییەکی نیوان هێزەکانی شێخ مەحموود و

تورکەکانی ڕەواندز لەیەکتر: دابـبڕێت و پاشان دوو کەتیبەی سوپایی توانیویانە بچنە ناو شاری ڕەواندزەوە و لە نفوزی هێزە تورکییەکانیان چۆڵ کردووە. بێ ئەوەی بتوانن هیچ جۆرە بەرگرییەکی ئەوتۆ بکەن(٧٦)، ئەمەش لەدەوروبەری (٢٢- ٢٤ی نیسانی ١٩٢٣)دا بووە. دوای ئەوەش کە شێخ مەحموود شاری سلێمانی بەجێ هێشت و بە ناچارییەوە پەنای بردووەتە بەر ناوچە شاخاوییەکان، بۆ جارێکی دی لەلایەن هێزەکانی بەریتانیاوە بەبێ هیچ بەربەرەکانێیەکی ئەوتۆ دەست بەسەر ڕەواندزدا گیراوەتەوە و سەید تەهای نەهرییان کردووەتە قائیمقامی(٧٧).

ئۆزدەمیر پاشای ڕێبەری تورکەکانیشیان بەرەو وڵاتی ئێران ڕاوناوە، دوابەدوای ئەوەش بە چەند ڕۆژێک توانیویانە شارەکانی کۆیە و ڕانیەش بخەنە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوە و بڕیاریشیان داوە هەموو مۆڵگە سەربازییەکان لە شوێنی خۆیاندا بمێننەوە تا ئەو کاتەی لیژنەی دیاریکردنی سنوور دەگەنە شوێنی مەبەست(٧٨)، بەڵام ئۆزدەمیر پاشا دوای هەڵاتنی لە ڕێگای وڵاتی ئێرانەوە، هەوڵی داوە خۆی بگەیەنێتەوە وڵاتی تورکیا و هێزەکانی تورک، بەڵام سەرۆکی هۆزی باڵەکی بە ناوبانگی کورد، واتە محەممەد ئاغای باڵەک، ڕێگەی لێ گرتوون و بواری ئەوەی نەداون لەوێوە بەرەو وڵاتی تورکیا ببنەوە، هاوکات شێخ ئەحمەدی بارزانی (١٨٩٢ - ١٩٦٩)(٧٩). کە بۆ ماوەیەکی زۆر بەهێزەکانیانەوە هەژموونێکی بەردەوامیان بەسەر ناوچە سنوورییەکاندا هەبووە(٨٠)، بەهەمان شێوە لای خۆیەوە گیروگرفتی بۆ دروست کردوون و بە هێزێکی (٧٠٠) کەسییەوە گەیشتوونەتە ناوچەی (نێروێ) و دوای هێزە تێکشکاوەکەی تورکەکان کەوتوون، هەروەها ئەمەش بۆ خۆی بوو بە هاندانێک بۆ هۆزە کوردییەکانی ئەو ناوچانە کە ڕێگە نەدەن، هێزەکانی تورک لە تورکیاوە بگەنە ناوچەی شەمدینان، کە لە ویلایەتی وانی تورکیاوە بگەنە ناوچەی نێروە(٨١) دوای ئەوە ئەو هەموو هێزانەی لیڤی بەریتانیا و حکوومەتی ئێراق کە هەر لە سەرەتاکانی مانگی مارتی ساڵی (١٩٢٣)ـەوە، دەستی بە کۆکردنەوە و ڕێکخستنەوەیان کردبوو، بە مەبەستی داگیرکردنەوەی تەواوی شاری ڕەواندز و دەوروبەری، بەڵام زیاتر بە هۆی وەرزی تووشی زستان و باران بارینەوە دواکەوتبوو بۆ کۆتاییەکانی مانگی نیسانی هەمان ساڵ و بەسەریەکەوە لە نزیکەی (٢٥) ئەفسەر و (٢٤٨٢) سەرباز لەگەڵ (٣٧٨) ئەسپی سوارە پێکهاتبوون، سەرەڕای دەستەبەرکردنی هەموو پێداویستی و کەرەستە و تفاقێکی جەنگی، بێجگە لە پاڵپشتی و هاوکاری بەردەوامی هێزی ئاسمانیان، بۆ جێبەجێکردنی پلانەکەیان، لەکات و ماوەیەکی گونجاودا، بۆ ئەوەی بە تەواوی بتوانن نفوزی تورکەکان لەو ناوچەیە دەرپەڕێنن.لە کۆتایی پرۆسەکەشیاندا و بۆ چادێریکردنی بەردەوامی ناوچەکە هێزەکانی لیڤی بەریتانی توانیویانە سەربازگەیەکی گەورە لە نزیک شاری ڕەواندز دامەزرێنن، ئەمەو سەرەڕای کردنەوەی فڕۆکەخانەیەکی سەربازی لە ناوچەی (دیانا)، کە تەنیا نزیکەی (٦) کیلۆمەتر لێیەوە دووربووە، ئەمەش وەک کامپێکی سەربازی هەمیشەیی مایەوە تا لە ساڵی (١٩٣٢)دا، هێزەکە هەڵوەشایەوە(٨٢). لە سەرووی هەموو ئەوانەشەوە کەتیبەی چوارەمی سەربازی بەریتانی توانیویەتی سەربازگەیەکی تایبەت بەخۆی لە نزیک (کانی عوسمان - ڕەنگە کانی وەتمان بێت ا- ب نووسەر) بکاتەوە. لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا بەریتانییەکان، بۆ دووبارە ڕێکخستنەوەی بارودۆخی ناوچەکە، بایەخێکی بەرچاویان بە لایەنی ئیداری و بەڕێوەبردنی داوە(٨٣)، وەک ئەوەی لە هەمان ماوەدا و بەتایبەتی لە: (٢٩ی نیسانی هەمان ساڵدا، نوێنەری باڵای بەریتانیا لەگەڵ ڕاوێژکاری وەزارەتی ناوخۆی ئێراق و لە جێگای سەرۆکی حکوومەتی ئەوکاتەی ئێراق کە عەبدولموحسین ئەلسەعدوون (١٨٨٠- ١٩٢٩)(٨٤) بووە، گەیشتوونەتە شاری ڕەواندز و دوای ڕاگۆڕینەوە و وتووێژکردن لەگەڵ کۆمەڵانی خەڵک و دەم چەرمەوو و سەرۆک هۆز و خێڵەکانی ناوچەکەدا، بڕیاریان لە سەر ئەوە داوە، کە قەزای ڕەواندز بخرێتەوە سەر پارێزگای هەولێر و قائیمەقامێکی بۆ دابنرێت(٨٥). بەم جۆرە ئینگلیزەکان، توانییان ڕاستەوخۆ و لە ڕێگای ئەو حکوومەتەی، کە لە وڵاتی ئێراقدا و بە پرس و لەسەر ڕاسپاردەی خۆیان هاتەکایەوە، کاروباری وڵاتی ئێراق بەڕێوەبەرن و دواتریش دەیان ڕێککەوتننامە و بەڵێننامەی جۆر بەجۆریان لە بەرژەوەندی خۆیان لەگەڵدا مۆرکرد. سەرەڕای ئەوەش بە چەند ساڵێک دواتر،

تەواوی ویلایەتی مـووسـڵـیـان لە ڕێگای ڕێکخـراوی نێودەوڵەتی (کۆمەڵەی گەلان - عصبة الامم League of nation)ـەوە، کــە لە دوای یەکـــەمین جـــەنگی جـیــهـانـیـــەوە دامــەزرا، دوور لە خــواســتی زۆرینەی دانیـشـتـوانەکەی کە کوردبوون و(٨٦) «مافی ئەوەیان هەبـوو دەوڵەتێکی کـــوردی ســـــەربەخـــــۆیـان بۆ دابمەزرێ» (٨٧)، کـەچی لەو لاوە و لە ڕێکەوتی (١٨ی حوزەیرانی ١٩٢٦)دا، ولایەتی مووسڵ گرێ درایە وڵاتی ئێـراقی تازە دامـەزاوەوە و هەر خـۆشـیـان بە هاوپەیمانی لەگەڵ وڵاتانی تری کۆلۆنیالیدا دەستیان بەسەر تەواوی دەرامەت و سەرچاوە نەوتییەکانیدا گرت، جگە لە هەموو ئەوانەش تۆوی دووبەرەکـایەتی و شـەڕی تایەفـەگـەری و خێڵەکایەتییان ساغ کردەوە و وڵاتەکەشیان لە نێوان خۆیاندا دابەشکرد و دانیـشـتـوانی ناوچەکەشـیـان بەرەو هەڵدێر و ژیانی ژێردەستەیی خۆیان برد.

لیستی پەراوێز و سەرچاوەکان:

٤٦- ڕەفیق حیلمی، هەمان سەرچاوە، ب٢، ل٦١١.
٤٧- ئەحمەد تەقی، خەباتی گەلی کورد لە، س. پ، ل٧٠.
٤٨- ڕەفیق حیلمی، یادداشت، ب٢،، ل٦١٣.
٤٩- ڕەفیق حیلمی یادداشت، ب٢، ل٦١٤.
٥٠- ڕەفیق حیلمی، یادداشت. ب٢، ل٦١٥
٥١- ڕەفیق حیلمی، یادداشت، ب٢، ل٥٩٠.
٥٢- بابەکـر ئاغـای سـەلیم ئاغـای پشـدەر: لە (١٨٧٥)دا لە گوندی (بادلیـان)ی ناوچەی پشـدەر لەدایک بووە، سـەلیم ئاغـای باوکی لە شـەڕێکی دژ بە عـوسـمـانیـیـەکـاندا کە لەگەڵ هۆزەکـانی ناوچەی پشدەردا ئەنجامیان داوە لەساڵی (١٨٩٣)دا کوژراوە. کە یەکەمین جـەنگی جیـهـانیش دەستی پێ کـردووە، شـان بە شـانی عـوسـمـانییـەکـان دژی سوپای ڕووسیـا جەنگاوە و پاشـان کـراوەتە قائیمقامی پشدەر و لەو پۆستـەیدا بۆ مـاوەی (١٧) سـاڵی تەواو ماوەتەوە، هەرکە سوپای بەریتانیاش ناوچەکەی داگیرکرد لەلایەن ئەوانیشـەوە کـاروباری بەڕێوەبردنی ناوچەکـەی پێ سـپێـرراوە و تا سـاڵی ١٩٣٩، واتە تا ئەوکـاتەی کـاروباری بەڕێوەبردنی ئێراق لە ناوچەکەدا ڕێک خراوەتەوە و پشدەریش وەک قـەزایەک بە لیـوای سلێمانیەوە گرێ دراوە. بڕوانە: میر بصري، اعلام الکرد (لندن: ١٩٩١)، ص ١٦٧- ١٦٨، جـمـال بابان، اعـلام الکرد العـراق، (السلیمانیة: ٢٠٠٦)، ص١٥٠.
٥٣- ڕەفیق حیلمی، یادداشت، س. پ، ب٢، ل٥٩١.
٥٤- ڕەفیق حیلمی، س.پ، ل٥٩١.
٥٥- ڕفیق حیلمی، س. پ، ل٥٩٣.
٥٦- ئەحـمـەد تەقی، خـەباتی گـەلی کـورد لە یادداشـتـەکـانی، ل٦٢.
٥٧- ئەحمەد تەقی، خەباتی گەلی کورد لە، ل٦٥.
٥٨- شـێخ قـادری حـەفـیـد: کـوڕی شـێخ سـەعـیـدی کـوڕی مـحـەمـەدی کـوڕی کـاک ئەحـمـەدی شـێخ و دەبێـتـە برای شـێخ مەحمـوودی حەفیـد و هاوسەری حەپسـە خانی نقیب، لە ساڵی ١٨٩٥ لە سلێـمـانی لە دایک بووەو خـوێندنی ئایینی هەر لەم شارەوە دەست پێ کـردووە. لە کـاتی بەرپابوونی یەکـەمین جەنگی جیـهـانی و بە هاوکـاری شێخ مـەحـمـوود لە شـەڕی شـوعـێـبـەی (١٩١٥)دا، دژی هێـزی سـەربازی بەریتـانیـا لە باشـووری ئێراق جـەنگاوە و لە دووەمین حـوکـمـداریەتی شـێخ مـەحـمـووددا پاش گـەڕانەوەی لە تاراوگـە دەبێـتـە سـەرۆکی حکوومـەتی باشـووری کـوردسـتـان، دوای هەڵوەشـانەوەشی لە کـاتی فـەرمـانڕەوایەتی فەیسەڵی یەکەم لە ئێراق و هاتنەکایەوەی ئەنجوومەنی دامەزراندن (المجلس التأسیسي العراقي)، لەو ئەنجوومەنەدا دەبێتە ئەندام و نوێنەری شـاری سلێـمـانی، بەڵام بۆ ئەنجـوومـەنی پیـران بەهۆی کـێـشـەی تەمـەنیـیـەوە ئەندامـێـتـیـیـەکـەی هەڵدەوەشـێنرێـتـەوە. کۆتاییەکانی ژیانی بە زۆری بە خزمەتی زەویوزار و موڵکەکانییەوە لە ناوچەی (قـەرەداغ)، بە تایبـەتی گـوندی (تەنگی سـەر) بەسەربردووە و لە (١٩٥٠)دا کۆچی دوایی کردووە. بڕوانە: جمال بابان، اعلام الکرد، ج١، (اربیل: ٢٠١٢)، ص٤١٨.
٥٩- ئەحمەد تەقی، خەباتی گەلی کورد لە، ل٦٤.
٦٠- سـەید تەهای شەمزینی، یان سـەید تەهای نەهری: کوڕی شێخ مـحـەمەد سدیقی کوڕی شێخ عـوبێدوڵڵای نەهرییـە، سـاڵی (١٨٩٢) لەدایک بووە، بنەمـاڵـەکـەیان لە دێر زەمـانـەوە ڕۆڵی بەرچاویان لە بزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی کـورددا هەبووە و ئەمـەی دواییش پێوەندییـەکی کۆمەڵایەتی دیاری لەگـەڵ سـمـایل ئاغـای سمکۆدا هەبووە، بەجۆرێک ئەو پێوەندییە لە خەبات و بزووتنەوەی کـوردایەتیـیـانـدا ڕەنگی داوەتەوە و لە (٩ی مـایسی ١٩٢٣)دا، دەبێـتـە قـائیـمـقـامی ڕەواندز و مـاوەیەکـیش لە سەر بانگهێشـتی ڕەزاشای پەهلەوی دەچێتە تاران و لەوێ دەمێنێتەوە، تا ئەوکاتەی لە (١٩٣٩)دا و لە کـەشـوهەوایەکی ئاڵۆز و نادیاردا لە تاران بە هۆی ژەهراوی بوونەوە دەمـرێت. بڕوانە: ئەحـمـەد حـەمـەد ئەمین، ڕەواندز لێکۆڵینەوەیەکی مـێـژوویی- سـیـاسـی، (سلێـمـانی: ٢٠٠٦)، ل ٧٥، کـریس کـۆچێـرا، کـورد لەسـەدەی نۆزدە و بیستەمدا، ل٨٣.
٦١- ڕەفیق حیلمی، س. پ، ل١٢٢.
٦٢- کریس کۆچێرا، س.پ، ل٨١.
٦٣- ڕەفیق حیلمی، س. پ، ل١٢٣.
٦٤- ڕەفیق حیلمی، یادداشت، بەشی دووەم، ل٥٩٥.
٦٥- ڕەفیق حیلمی، یادداشت، ب٢، ل٥٩٦.

٦٦- ڕەفیق حیلمی، س. پ، ل٥٩٨.

٦٧- ڕەفیق حیلمی، س. پ، ل٦٠٠.

٦٨- هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٦٠١.

٦٩- هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٦٠٢.

٧٠- ڕەفیق حیلمی، یادداشت، ئامادەکردن و لێکۆڵینەوەی، پاکیزە ڕەفیق حیلمی، ب٣، (بەغدا: ١٩٩٢)، ل٣٧.

٧١- ئەحمەد خواجە، چیم دی، چ٣، ل٩١.

٧٢- جەرجیس فەتحوڵلا، وریابوونەوەی کورد، ب١، ل٢٩٤.

٧٣- سەید ئەحمەدی خانەقا: ناوی سەید ئەحمەدە و کوڕی شێخ حوسێنی کوڕی شێخ ئەحمەدی سەرداره، بەڕەسەن دەچێتەوە سەر عەبدولسەمەدی باپیرەی شێخەکانی بەرزنجە و ساڵی (١٨٦٧) لە شاری کەرکووک لە دایک بووە و دایکی ناوی (توحلە خان) بووە. سەرەتا و هەر لە منداڵییەوە لای باوکی قورئانی پیرۆزی خوێندووە، پاشان لە حوجرەوە و لای مەلاعەلی سیامەنسووری درێژەی بەخوێندن داوە و بەڕەوانی زمانەکانی کوردی و عەرەبی تورکی و فارسی زانیوە و لە زۆربەی عیلمەکانی ئەو ڕۆژگارەدا شارەزا بووە. بەردەوام ماڵ و تەکیەکەیان خەڵکانی زانا و شاعیر و خوێندەواری لێ نەبڕاوە و هاوکات پشتوپەنای خەڵکانی هەژار و لێ قەوماوان بووە، بۆ دواکاتیش لە تەمەنی (٨٤) ساڵی و لە (١٩٥٢)دا کۆچی دوایی کردووە. بڕوانە: مەحموود ئەحمەد محەمەد، سەیید ئەحمەدی خانەقا لە مێژووی کوردا مافی خۆی نەدراوەتێ، هاوکاری (ڕۆژنامە)، ژمارە (٩٤٤)، ١٩٨٨/١/٢٨، سیروان سەرگەڵویی، خانەقای سەید ئەحمەد لە ئامێزی مێژوودا، بنەماڵەی سەردار ١٦٢٥-١٩٩٣، ب١، (کەرکووک: ٢٠١٥)، ل٨٦.

٧٤- ولید حمدي، الكرد وكردستان في الوثائق، ص ١٦٧- ١٦٨، ئیدمۆندس، کورد تورک عەرەب، ل٣٨٤- ٣٨٥.

٧٥- سی. جی. ئیدمۆندس، کورد تورک عەرەب، ل٣٨٦.

٧٦- ڕەفیق حیلمی، ب٣، ل٤١.

77- Telegram from Sir H(Lausanne) Dated: may2 nd, Fo371- 9005. 1923

ستيفن هيمسلي لونكريك، المصدرالسابق، ج١، ص٢٤٢.

٧٨- پیتەر سلاگلێت، کێشەی کورد و سنووری موسڵ، وەرگێڕانی لە ئینگلیزیەوە: مینە، کوردۆلۆجی (گۆڤار)، ژمارە (٢)، ساڵی ٢٠٠٩، ل٢٠٤، محمد مظفر الادهمي، المصدر السابق، ص٤١.

٧٩- شێخ ئەحمەدی بارزانی: کوڕی محەمەدی کوڕی شێخ عەبدولسەلامی بارازانییە و ساڵی (١٨٩٢) لەدایک بووە، لە ئاکامی لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلامی برای لە شاری مووسڵ، ڕابەرایەتی هۆزەکانی ناوچەکەی دەگرێتە دەستەوە و لە ساڵی (١٩١٩)ـەوە پێوەندی بە تورکەکانەوە کردووە و بە مەبەستی هەڵمەت بردنە سەر فەرمانڕەوایانی بەریتانی لە شاری وان. لێرەش بەدواوە و بەبەردەوامی هێرش کراوەتە سەر ناوچەی بارزان و ئەمیش ناچار بووە، لە ساڵی (١٩٣٢)ـەوە ناوچەکەی خۆی بەجێ بێڵێ و ڕوو بکاتە وڵاتی تورکیا، دواتریش لە لایەن کاربەدەستانی تورکیاوە ڕادەستی حکوومەتی ئێراق و بەریتانیا دەکرێت و بۆ ناوچەکانی باشووری ئێراقی دوور دەخەنەوە، دوای چەند ساڵێک دەگەڕێتەوە و لە ساڵی (١٩٤٣)ـەوە لە گەڵ مەلا مستەفای برای شۆڕش بەرپادەکاتەوە و لە ڕووخانی کۆماری کوردستانەوە لە (مەهاباد) دووبارە دەگەڕێتەوە ئێراق و مەلا مستەفای برای ڕوو دەکاتە یەکێتیی سۆڤیێت، لە شۆڕشی (١٤ی تەمموزی ١٩٥٨) بەدواوە گەڕایەوە ناوچەی بارزان و لێرە بەدواوە بێ لایەنی خۆی ڕاگەیاند، لە (١١ی کانوونی دووەمی ١٩٦٩)دا، لە شاری بەغدا کۆچی دوایی کرد. بڕوانە: میر بەسری، ناودارانی کورد، وەرگێڕانی: عەبدولخالق عەلائەددین، چ٢، (هەولێر: ٢٠٠٩)، ل٤١-٤٢.

٨٠- دار الكتب والوثائق، وزارة الداخلية، متصرفية لواء الموصل، رقم الملف ١١٥٧ /٣١١، رقم الوثيقة ٢١، ص٣٩.

٨١- وليد حمدي، الكرد وكردستان في الوثائق البريطانية، ص١٧١.

٨٢- ا. م. هاملتن، ڕێگایەک بە کوردستاندا، س. پ، ل٨٢.

٨٣- بۆ درێژەی ئەم بابەتە بڕوانە: جی کیلبرت براون، قوات الليڤي العراقية ١٩١٥- ١٩٣٢، ص١٠٨- ١١١.

٨٤- عەبدولموحسین ئەلسەعدوون: کەسایەتی و سیاسەتمەدارێکی ناسراوی ئێراقە، ساڵی (١٨٨٠) لە شاری ناسرییە لەدایک بووە، لە سەردەمی فەرمانڕەوایەتی عوسمانییدا ماوەیەک لە ڕیزەکانی سوپا ئەفسەر بووە و دواتریش ئەندامی ئەنجوومەنی نوێنەرانی بووە بە نوێنەرایەتی ویلایەتەکانی ئێراقی ئەوکاتە، جگە لەوەی کە چەندان جار پۆست و پلەی وەزاری گرنگی وەرگرتووە، هاوکات بەسەریەکەوە و لە نێوان ساڵانی (١٨ی تشرینی دووەمی ١٩٢٢- ١٩ی ئەیلوولی ١٩٢٩)دا، چوار جار لە ئێراقی سەردەمی پاشایەتیدا، وەزارەتی پێکەوە ناوە، تا ئەوکاتەی لە شەوی (١٣ی تشرینی دووەمی ١٩٢٩)دا، لە شاری بەغدا خۆی کوشتووە و لەدوای خۆی وەسیەتنامەیەکی بە جێ هێشتووە. بڕوانە: السيد عبدالرزاق الحسني، تاريخ الوزارات العراقية، الطبعة السابعة، (بغداد: ١٩٨٨)، ص ١٥٣.

٨٥- جەلال تەقی، خەباتی گەلی کورد، س.پ، ل٧٣.

٨٦- فاضل حسين، مشكلة الموصل، الطبعة الاولى، ص٣١٣.

٨٧- شيركو كرمانج، الهوية والامة في العراق، ط١، دار الساقي، (بيروت: ٢٠١٥)، ص٧٠.